

UGOVOR MLETAKA I ITALSKIH GRADOVA
CONTRA GENERATIONES SCLAVORUM (840.)

Lujko Margetić

I

U Državnom arhivu u Veneciji sačuvan je u tzv. Bijeloj knjizi¹ i u tzv. Trevizanovu kodeksu² »*pactum*« koji je prema tekstu sačuvane isprave naredio sastaviti franački car Lotar I, a u kojem se uređuju odnosi Mletaka s jedne i njihovih »susjeda«, talijanskih gradova, među kojima su na prvom mjestu spomenuti *Histrienses*, s druge strane. U t. 7 toga *pactuma* navedena je ova klauzula:³

Et hoc statuimus ut, quodcumque mandatum domini imperatoris Lothari clarissimi augusti vel missorum eius vobis⁴ nuntiatum fuerit inter utrasque partes ad vestrum solatium novali⁵ exercitum contra generationes Sclavorum, inimicos scilicet vestros, in quo potuerimus, solatium prestare debeamus absque ulla occasione, tj. i još utvrđujemo, kad god vam bude dojavljen nalog gospodina cara Lotara, presjajnog augusta ili njegovih izaslanika, namijenjen obim ugovornim stranama, da bi vam se (pružila) pomoć pomorskom vojskom protiv slavenskih plemena, naime vaših neprijatelja, treba da damo pomoć koliko god možemo bez ikakva izbjegavanja.

Šišić objašnjava⁶ da je ta točka sastavni dio ugovora utanačenog 22. veljače 840. između cara Lotara i dužda Petra Tradonika po kojem su Mlečani bili obavezni da dođu sa svojom mornaricom u pomoć istarskim i drugim carskim gradovima, ako bi ih »Slaveni, to jest Hrvati, a naročito Neretljani napali«. On dodaje da se ugovor obnavljao svake 5. godine te da su sačuvani još i ugovor Karla III iz 880, Berengara I iz 888. kao i potvrde Otona I iz 976, Otona II iz 987. i Otona III iz 992. Od literature Šišić upućuje na Fantu, Lentza i Kretschmayra, kao i na svoj članak Genealoški prilozi. U

¹ Liber blancus (XIV. stoljeće), list 7, br. 1.

² *Codex Trevisanus* (o. 1500.) list 39.

³ Tekst po Liber blancus.

⁴ Odgovarajuća isprava Karla III (880) ima *nobis*, a Berengarova (888) *vobis*. Izdavači ispravljaju tekst Lotarove i Berengarove isprave u *nobis*.

⁵ *Codex Trevisanus: navalem*.

⁶ Šišić, Ferdo, Priručnik izvora hrvatske historije, Dio I, Zagreb 1914, 177—178.

tom pak članku Šišić ističe⁷ da su Mleci bili ugovorom obvezani »bar još od 840. dalje« pomagati susjedne franačke podanike, pri čemu se posebno poziva na Fantu, »koji je pomno proučio mletačko-franačka pakta«. U svojem glavnom djelu o povijesti Hrvata Šišić naglašava⁸ da su Mlečani bili obavezni 840. i 880. pomagati Istranima i drugima protiv Neretljana, a 888. još i protiv Hrvata.⁹

N. Klaić je u svom radu Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku mnogo kraća. Ona kaže¹⁰ »da je Lotar bio primoran sklopiti s duždem savez 840. god. protiv naroda Slavena (...) dakle Neretljana«. N. Klaić spominje i Karla III koji »obnavlja savez s Mlečanima i Istranima«. ¹¹ Uz literaturu koja je navedena u Šišića N. Klaić uzima u obzir i Cessijevu *Storia di Venezia*, str. 149 i d. u kojoj se »podvlači naročito značenje toga pactuma«.

Dakako da je tvrdnja da bi Karlo III obnovio savez s Mlečanima i Istranima neprihvatljiva, jer bi to značilo, ako smo dobro razumjeli, da Karlo III »obnavlja savez« i s Istranima (?), a ne samo s Mlečanima, što je nemoguće, jer su Istrani bili Karlovi podanici. Međutim, ni tvrdnja da je Lotar bio primoran sklopiti s duždom savez 840. godine nije na mjestu. Svi autori na koje se pozivaju Šišić i N. Klaić, tj. Fanta, Lentz i Kretschmayr podvlače da Lotar uopće nije bio ugovorna strana. Po svim tim autorima ugovor su sklopili Mlečani i njihovi susjedi, carski podanici, a Lotar je o tome samo ispostavio ispravu. Dapače, Lentz s pravom ističe da se nakon Fante to može smatrati kao definitivno dokazano. S Fantom se slaže i Cessi. Ali to nije sve. Fanta npr. je tvrdio da se klauzula ugovora o obrani protiv Slavena uopće ne odnosi na 840. godinu, nego da ona potječe iz ranijeg ugovora (812—813) te je 840. unesena u ugovor bez mnogo razmišljanja. Lentz je pak dokazivao da ta klauzula ne nameće obvezu Mlečanima nego obratno mletačkim susjedima, carskim podanicima. Kako je isprava iz 840. godine jedan od rijetkih izvora iz toga doba koji nas obavještavaju o zbivanjima na Jadranu, povezanim sa Slavenima, smatramo neophodnim detaljnije analizirati tu ispravu s osobitim osvrtom na t. 7 u kojoj se govori o Slavenima. Napominjemo da analiza same t. 7 bez šireg razmatranja čitavog teksta ne bi mogla biti uspješnom. To će se uostalom vidjeti iz daljeg teksta.

II

1. Prvo što upada u oči pri razmatranju isprava iz 840, 880. i 888. jest njihova neobična forma. Te se isprave potpuno razlikuju od autentičnih isprava franačkih vladara, u kojima u protokolu nakon invokacije dolazi samo ime i titula vladara (npr. *Lotharius divina ordinante providentia impera-*

⁷ Isti, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, Vjesnik hrvatskoga arheološkog društva, N. S. sv. XIII, Zagreb 1914, 39—40.

⁸ Isti, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 328.

⁹ Ibid., 392.

¹⁰ Klaić, Nada, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 221.

¹¹ Ibid., str. 471.

tor), dok se datacija nalazi u eshatokolu (npr. *Data Kal. Sept. anno Christo propitio imperii domini Lotharii piissimi augusti in Italia XXII et in Francia II indictione octava actum Teodonis villa palacio regio*).¹² Naprotiv analizirane isprave povezuju u uvodu dataciju i nastavak uvoda na način za koji je Fanta ustvrdio¹³ da podsjeća na protokol privatnih isprava. Ali — samo podsjeća. U našim ispravama riječ je o izvještajima u kojima se priča o događajima iz 840, odnosno 880. i 888. i kojim se, istina, sugerira čitatelju kao da je isprava sastavljena u to doba, ali taj dojam nestaje pri čitanju. Evo kako glasi skraćeni uvodni dio isprave iz 840. godine. Nakon intitulacije isprava produžuje: *Anno incarnationis domini octingesimo quadragesimo Lotarius (...) imperator anno imperii eius vigesimo sexto, octavo kal. Marcii, Papie civitatis palatio hoc pactum (...) supplicante Petro (...) duce Veneticorum inter Veneticos et vicinos eorum constituit ac describere iussit* itd., tj. godine utjelovljenja gospodina 840. car Lotar u 26. godini svoga carevanja, 22. veljače u palači u gradu Paviji utvrdio je i naredio na molbu Petra, mletačkog dužda, da se utvrdi i pismeno sastavi ovaj ugovor između Mlečana i njihovih susjeda. Dakle, taj uvodni dio sastavljen na posve neobičan način, ne tvrdi da je ta isprava djelo Lotareve kancelarije, već samo izvještava o tome da je Lotar bio naredio sastaviti ispravu o ugovoru između Mlečana i carskih gradova. To isto vrijedi i za uvode isprava iz 880. i 888. koji imaju vrlo sličan tekst. Ukratko, treba razlikovati sačuvani izvještaj o tome da su franački vladari bili dali sastaviti isprave o ugovorima od samih vladarskih isprava koje se u sačuvanom izvještaju spominju. Iz toga slijedi da Mlečani uopće nisu posjedovali vladarske isprave iz 840, 880. i 888. Da su ih imali, ne bi bili prinuđeni pristupiti izradi tih izvještaja,¹⁴ dokazna snaga kojih se uopće ne može usporediti s dokaznom snagom autentičnih vladarskih isprava.

¹² *Monumenta Germaniae Historica* (dalje MGH), *Capitularia regum Francorum* (dalje Cap.), *Legum sectio II*, Tomus II, *Hannoverae 1897*, 136—137. Vidi npr. i ispravu cara Lotara od 23. kolovoza 843. sačuvanu u originalu (*Codice diplomatico del Monasterio di San Columbano di Bobbio*, vol. I. Roma 1918, 143—145).

¹³ Fanta, Adolf, *Die Verträge der Kaiser mit Venedig bis zum Jahre 983*, *Mittheilungen für österreichische Geschichtsforschung I. Ergänzungsband*, Innsbruck 1885, str. 95—96.

¹⁴ Zato je pogrešno kada npr. Cesare Paoli, *Diplomatica*, Firenze 1942 (nuova edizione aggiornata da G. C. Bascapè), str. 194 govori o »diploma di Lotario dell'anno 840« ili kada npr. Heinrich Kretschmayr, *Geschichte von Venedig*, Band 1, Gotha 1905, str. 93 zbog jedne beznačajne razlike (*quos-quod*) u tekstu isprava iz 840. i 880. postavlja tvrdnju da su doduše 840. ugovor sklopili Mlečani i carski gradovi, ali da 880. nicht mehr einige oberitalische Städte mit Bewilligung des Kaisers schliessen mit Venedig Vertrag, sondern der Kaiser für sein Regnum Italiae selbst. Uostalom, Kretschmayrova teza ruši samu sebe, ako se uzme u obzir da se u odnosu na tu beznačajnu razliku slažu isprave iz 840. i 967. s jedne i 880. i 888. s druge strane pa bi, kad bismo toj razlici pridavali bilo kakvo značenje, trebali u ispravi iz 967. vidjeti povratak ugovaranju između Mlečana i carskih gradova, a za takvo razlikovanje dviju grupa ugovora nema nikakva logična ni povijesna razloga.

Nakon uvodnog dijela dolazi sam tekst sporazuma Mlečana i njihovih susjeda. Po svemu se čini da je taj tekst u biti autentičan. On je u svima tri- ma ispravama vrlo sličan. Ipak, postoje određene razlike. Razmotrimo sada neke od razlika u uvodnom dijelu i u tekstu sporazuma.

2. U usporedbi isprava o kojima je riječ posebnu pažnju zaslužuje t. 12. Zato smo prinuđeni dati tu točku u cijelosti.

Berengareva isprava iz 888. ima u t. 12 ovaj tekst: *Et nullatenus liceat alicui pignus accipere per alia loca, nisi ubi fugitivi aut causa requiritur, ibi pigneretur; et si pignatio pervenerit [non presumat alia pars pro pignere aliam pignerare, sed expectet ad audiendum, ita sane ut cause in sex mensium spatio fiant et sint finite cause, reddens prius, quod ex iudicio condempnatus fuit] et pignus suum recipiat. Si autem infra sex menses proposuerit¹⁵ ipse iudex aut alia persona, que pignus tulit, iudicium habere post transactos sex menses illos in duplum iudex loci illius omnimodo sua pignora reddat. Nam si quis de alio loco pignus tolere presumpserit aut sine causa tulerit vel aliquem pro pignere pignerare presumpserit, in duplum, quod tulerit, restituat,*

tj. I nitko ne smije ni na koji način uzeti prinudni zalog u drugim mjestima, nego neka se plijeni samo ondje gdje se traže prebjezi ili stvar, a ako dođe do pljenidbe [neka se ne usudi jedna strana drugu plijeniti zbog prinudnog zaloga, nego neka čeka na sudsko ročište, ali to svakako tako da sporovi imaju rok od šest mjeseci i (tada) neka se sporovi dovrše, s time da (stranka) najprije vrati ono što je po sudu osuđena] i (tek tada) dobije natrag svoju zaplijenjenu stvar. Ako je pak zavlacio s postupkom preko šest mjeseci (bilo) sam sudac bilo druga osoba koja je uzela prinudni zalog, nakon proteka šest mjeseci neka sudac onog mjesta u svakom slučaju povрати založene stvari u dvostrukoj visini. Uz to, ako bi se netko usudio uzimati prinudni zalog iz drugog mjesta ili bi uzeo bez razloga, ili bi se usudio nekoga plijeniti zbog prinudnog zaloga, neka vrati u dvostrukom iznosu ono što je uzeo.

U zagradama je tekst kojeg nema ni u t. 12 Lotareva ugovora iz 840. ni Karlova iz 880. Bez toga ispuštenoga dijela, rečenica u kojoj se on nalazi gubi svoj smisao, ili, barem, dobiva posve drugi smisao. Zbog riječi »et« koja se nalazi nakon ispuštenog teksta, nema ni najmanje sumnje da je u ugovorima iz 840. i 880. doista taj dio teksta ispušten. Kako je moguće da jedino ugovor iz 888. sadrži puni i zadovoljavajući tekst i da, povrh toga, oba ugovora koji su datirani ranijim datumima ispuštaju prilično velik i još k tome točno isti dio teksta?

Zeumer je predložio¹⁶ ovo rješenje: ugovor iz 840. je vjerodostojan, a onaj iz 880. nije, jer je pripremljen po ugovoru iz 840. To je rješenje samo djelomično zadovoljavajuće, što će dokazati dalje analize u ovome radu.

¹⁵ U rukopisima greškom prepisivača *postposuerit* ispravljaju izdavači u *proposuerit*.

¹⁶ MGH, Cap., cit., 138.

Cessi je 1929. godine učinio velik napor¹⁷ da dokaže da je tekst iz 888. preširok i da je zbog toga kasniji dio teksta suvišan (superfluo). Nadalje, pokušao je dokazati da je izvorni ispušteni dio teksta ugovora iz 840. i 880. mnogo kraći od teksta iz 888, dakle, da nijedan od sačuvanih ugovora ne sa-
drži ispravan tekst. Cessi je dobro osjetio važnost činjenice ispuštenog iden-
tičnog teksta u dva ranija ugovora pa je zato njegov uloženi trud posve raz-
umljiv, jer proistječe iz velike želje da ukloni sumnju u autentičnost tih
isprava. Međutim, kada je 1940. godine ponovno analizirao isti tekst, bio je
prinuđen dopustiti da je neki prepisivač ugovora »iz nepažnje ispustio po
koji redak« i u bilješki dodao da se ispušteni dio »nalazi u primjerku Beren-
garova ugovora i dalje« (ripristinata dall'esemplare berengariano in poi). Nai-
me, u ispravi Otona I iz 967. nalazi se (u t. 8) tekst koji uglavnom odgovara
onome iz 888. Cessija je očito još 1940. itekako smetala okolnost da u oba
ugovora (840. i 880) nedostaje isti tekst, pa zato samo u bilješki, kao usput,
govori o ispravnom tekstu iz 888. »i dalje«. Međutim, ako u ugovorima iz
840. i 880. nema istog prilično velikog teksta, onda to znači da su sačuvani
tekstovi obaju ugovora rađeni na osnovi *istog predložka* u kojem je doista
došlo do greške prepisivača. A to znači da je taj predložak morao biti pri-
premljen bar neko vrijeme nakon 880. godine — a možda čak i mnogo godi-
na nakon 880. godine. Najjednostavnije bi bilo ustvrditi da je taj predložak
bio upravo ugovor iz 888. koji ima u t. 12 ispravan i potpun tekst.

I neke druge činjenice govore bi u prilog takve teze.

3. Prije svega, u t. 30 ugovora iz 888. utvrđuje se da su Mlečani obećali
plaćati 25 libara, bez sumnje na ime prava korištenja šuma i pašnjaka njihov-
vih susjeda. Te obveze nema u ugovorima iz 840. i 880. Nemoguće je da je
riječ o novoj odredbi kojom se u 888. opteretilo Mlečane. Ne samo da je
skrajnje nevjerojatno da bi Mlečani desetljećima koristili šume i pašnjake
svojih susjeda bez ikakve naknade, a onda je najednom počeli plaćati, ne-
go je uz to opća politička situacija bila 888. daleko povoljnija za Mlečane pa
bi bilo čudno da se oni obvezuju na neku novostvorenu obvezu upravo za sla-
boga Berengara I. Zbog toga treba zaključiti da je takva obveza postojala
još 840. i da je brisana iz teksta zato da bi takav povoljniji tekst poslužio
Mlečanima u njihovim pregovorima u X. stoljeću. Trag tim nastojanjima na-
lazimo još i u prijepisima isprave iz 967. koji su sačuvani u Liber blancus i
Codex Trevisanus također modificiranim u promletačkom duhu. Car Oton I
nije se na to dakako obazirao, već je čak još i pooštrio tu obvezu i povećao
je na 50 libara i uz to dodao »*et pallium unum*« u znak izvjesne podložnosti
Mlečana.

4. Obratno, neke su klauzule proširene također s promletačkom tenden-
cijom.

a) Osobito je važna, i čak odlučujuća usporedba t. 28. u kojoj se govori
o granici do koje smije pasti mletačka stoka bez ometanja druge ugovorne
strane.

¹⁷ Cessi, Roberto. Pacta Veneta, Archivio Veneto 59, 1929, 15.

U ugovoru iz 888. godine stoji:¹⁸ *de Plave maiore usque in Plavi sicca, que est terminus vester*. Riječi *terminus vester* su dvosmislene. One ne mogu označavati državnu granicu mletačkog dukata, jer u tome slučaju čitava odredba nema smisla. Čemu odobravati Mlečanima da slobodno napasaju svoju stoku na vlastitom području. Naprotiv, ako se uzme u obzir da se u toj točki izričito odobrava napasanje »*usque ad terminum* itd.« očitno je da *terminus* ovdje ima značenje granice do koje stoka smije pasti na nemletačkom teritoriju. Uz to tekst je gramatički i logički potpun i bez tih riječi. Kopija ugovora iz 967. godine, koja potječe još iz X. stoljeća i koja daje pouzdaniji i za Mlečane manje povoljan tekst od onoga iz Liber blancus nema riječi *que sit terminus vester*. Dobiva se dojam da je riječ o svjesnoj nadopuni koja je samo na izgled naivna. Naime, takva nadopuna, ako ništa drugo, a ono barem insinuira čitatelju isprave da je *Plave sicca* granica mletačkog teritorija.

Ugovori iz 840. i 880. ne zadovoljavaju se takvom blagom i dvosmislenom nadopunom, nego eksplicitno prisvajaju teritorij od Piave na istok za Mlečane: *quod est terminus vel proprietas vestra*. Prisvajanje nije baš veliko jer se radi o pojasu zemlje širokom oko 10 km, ali u vrijeme kada je mletačko vrhovništvo jedva prelazilo područje lagune, takvo povećanje teritorija bilo je za Mlečane osobito interesantno.

Razumljivo je da za jakoga Otona I Mlečani nisu mogli ostvariti svoje namjere. Ali za Otona II situacija je za Mlečane bila mnogo povoljnija zbog nesretnog ishoda Otonove ekspedicije u južnu Italiju u 982. godini.

I doista, kopija isprave iz 983. sastavljena još u X. stoljeću u nesumnjivo promletačkom duhu, također sadrži slični dodatak: *que est terminus de vestra proprietas*.

b) Manje je jasna razlika u t. 16. U toj točki štiti se trgovina među ugovornim stranama i zahtijeva da se ona obavlja *sine aliqua violentia aut contrarietate*. Ugovori iz 840. i 880. dodaju *exceptis ab aliis*. Zašto? Ako te riječi povezane s prethodnima znače »bez ikakva nasilja ili prinude koje bi drugi nanijeli«, onda bi to značilo da se trgovcima u njihovim međusobnim odnosima odobrava pljenidba robe, npr. ako je ta roba neplaćena, a da su inače trgovci zaštićeni protiv pljenidbe koju bi htjeli sprovesti stanovnici nekog mjesta da namire svoja potraživanja prema nekoj trećoj osobi koja potpada pod istu vlast kao i sam trgovac. Kako je mletačka trgovina bila nesumnjivo mnogo intenzivnija od trgovine njihovih susjeda, i to proširenje išlo bi u korist Mletaka.

5. Ipak, postoje ne baš beznačajni elementi koji povezuju ispravu iz 880. s ispravom iz 888.

Prije svega, u uvodu tima dvjema ispravama dodatno su spomenuta još dva grada koji su potpadali pod franačkog vladara, Padova i Ferrara. Nadalje u uvodu tim ispravama uz poimenično navođenje gradova pod franačkim vladarima dodana je i generalna klauzula »*et tocius regni*« čime se obaveznost ugovora za franačku stranu znatno proširuje. Obje nadopune nalaze se

¹⁸ U t. 27, koja odgovara t. 28 ugovora iz 840. i 880.

i u prijepisima isprave iz 967. koji se nalaze u Liber blancus i Codex Trevisanus sastavljenim s promletačkom tendencijom.

Uz to, stilizacija t. 3 u tim ispravama drukčija je od one upotrijebljene u ispravi iz 840. Naime obveza Mlečana da se neće baviti trgovinom robljem stilizirana je sa stajališta druge ugovorne strane: *repromisisti nobis*, dok je u ispravi iz 840. stilizirana sa stajališta Mlečana: *repromittimus vobis*.

Uostalom i uvodna datacija isprava iz 880. i 888. pokazuje barem utoliko sličnost, što su u obje datacije podaci međusobno dobro usklađeni, postoji indikcija i ona je točna. Uz to datacija tih dviju isprava dobro se slaže s ostalim podacima što ih znamo o tim vladarima. Tako npr. Karlo III okrunjen je za kralja Italije 6. siječnja 880. u Raveni, a isprava iz 880. datirana je s »prvom godinom njegova vladanja, 13. indikcijom i »*tertio Idus Ianuarii Ravenna urbe*«, tj. s 11. siječnjem. Berengar je okrunjen u Paviji 16. siječnja 888, a isprava iz 888. datirana je sa 6. indikcijom »*Nonas Madii*« in Olona curte regia, također prve godine njegova vladanja.

6. Naprotiv, datacija isprave iz 840. predstavlja veliki problem. Ona je proturječna, jer se godina 840. ne slaže s 26. godinom Lotareva vladanja, i nepotpuna jer nema indikcije. Zbog toga je još sredinom XIX. stoljeća S. Quentino tvrdio da se isprava zapravo odnosi na Lotara II (931—950),¹⁹ ali taj prijedlog nije prihvaćen. Romanin je pokušao uskladiti 26. godinu Lotareva vladanja s 840. godinom tako što je pretpostavljao da se u ispravi godine Lotareva vladanja računaju od 815,²⁰ ali je to u literaturi odbijeno s obrazloženjem da se tako nije nikada računalo. Mühlbacher je predložio²¹ da se neslaganje objasni pisarskom greškom. Po njemu je u izvornoj ispravi pisalo XXIII, ili još vjerojatnije XXI, pa je to pisar pročitao XXVI.

Lentz se s time nije složio i predložio²² duhovito rješenje. Naime, u veljači 840. bio je car Ludovik još živ pa je nacrt isprave sastavljen s njegovim imenom. Kako je car umro 20. lipnja, pisar je jednostavno ubacio ime novoga cara, Lotara, ali ostavio podatke koji se odnose na Ludovika. Ideja je duhovita, ali u 840. Ludovik je bio carem već 27 a ne 26 godina.

Cessi je oštro zamjerio²³ Lentzovom pristupu i predložio novo rješenje koje, kako on kaže, »lako rješava mali misterij«. Naime, kako nedostaje podatak o indikciji, dataciju treba popuniti ovako: *anno imperii eius vigesimo ind. sexta*. To što je 840. indikcija bila 3. a ne 6. Cessija ne smeta jer je pisar mogao lako zamijeniti III. i VI. Međutim, Lotar je postao suvladarem Lu-

¹⁹ Romanin S. Storia documentata della Repubblica di Venezia, I, Venezia 1853, str. 351.

²⁰ Loc. cit.

²¹ Mühlbacher, E., Die Datierung der Urkunden Lothar I, Sitzungsberichte der Wiener Akademie, 85, 1877, 498—499.

²² Lentz, Eduard, Der allmähliche Übergang Venedigs von faktischer zu nomineller Abhängigkeit von Byzanz, Byzantinische Zeitschrift 3, 1894, 17.

²³ Cessi, op. cit., Archivio veneto 58, 1928, 140, gdje kaže da je Lentzovo tumačenje così astruso che non meriterebbe nemmeno confutazione, što je, dakako, nepotrebno oštro, pogotovu kada i prijedlog Cessija očito ne rješava sve dileme.

doviku 818. godine, dakle 840. nije bila 20. godina njegova vladanja kao cara (*imperator*). Istina je da je i 820. bila značajna za Lotara, ali je tada Lotar dobio naslov kralja Italije pa Cessijev račun opet nije u redu, osim ako se ne bi pokušalo s tvrdnjom da je i naziv *imperator* pogrešan i da je zapravo riječ o »kralju« Lotaru. Međutim u tom slučaju ne dolazi u obzir pisarova greška: pisar nije mogao zabunom napisati *imperator* umjesto *rex*.

Dakle, kako god okrenuli datacija Lotarove isprave nije usklađena.

Nije li ipak najjednostavnije prihvatiti tezu da je spominjanje 26. godine Lotareva vladanja naprosto posljedica nepoznavanja stvarnog stanja još u vrijeme sastavljanja originalnog sporazuma Mlečana sa carskim gradovima? Lotar je za suvladara svome ocu proglašen 817. godine, ali je njegova carska »karijera« bila tako burna i promjenjiva, osobito u vezi s događajima od 829. do 833. da je datiranje njegovih isprava često činilo nepremostive poteškoće — i to čak samoj njegovoj kancelariji!²⁴ Ne čini nam se nemogućim da se u Mlecima i susjednim gradovima u 840. naprosto nije znalo kada je Lotar u Francuskoj postao suvladar svome ocu i u originalnom protokolu napisalo podatak za koji se vjerovalo da je točan i koji uostalom nije za suugovarače bio bitan.

Moramo priznati da nas zbunjuje i samo spominjanje 840. godine. U Italiji do toga vremena računanje po novoj eri nije još bilo prihvaćeno pri dataciji isprava. Isprava koju analiziramo bila bi uopće prva u Italiji koja bi bila tako datirana. Sam Lotar nije u Italiji izdao nijednu ispravu s navođenjem godine nove ere. Za Lotarevu darovnicu samostanu u Bobbiju od 18. kolovoza 846. godine, koja sadrži i godinu, već je odavno dokazano da je i ona krivotvorina.²⁵ Čak je i sam papa po prvi put upotrijebio godinu tek 878, i to u jednom pismu, a u ispravama tek od Ivana XXIII. (968—970). Tu i tamo nalazimo u pojedinom privatnom dokumentu spominjanje godine već u IX. stoljeću, npr. u Toskani godine 890.²⁶

Iz toga bi se moglo i trebalo izvući zaključak da je u ispravi iz 840. godine neautentično i samo spominjanje te godine a ne samo godina Lotareva vladanja. S druge strane, mnogo okolnosti o kojima će dalje biti više riječi, govori u prilog mišljenju da se sadržaj naše isprave ipak odnosi na tu godinu. Nije li kasniji sastavljač sačuvane isprave imao u njezinu tekstu neke podatke koje je iz određenih razloga izbacio iz isprave, a koji su mu poslužili za njezino točno datiranje? Odgovor na to pitanje ne bi smio biti pretežak, ako uzmemo u obzir da su Mlečani u devetom stoljeću nastojali izbrisati iz svoje povijesti sve podatke koji su dokazivali njihovu još ne tako davnu nesamostalnost i podređenost Bizantu. Tako npr. Ivan Đakon kaže za mletačkog dužda Paulicija da je on oko 713. godine

*cum Liuprando (...) rege inconvulse pacis vinculum confirmavit,*²⁷

²⁴ O tome dalje detaljnosti u radu navedenom u bilješki 16.

²⁵ Codice diplomatico del monasterio di San Columbano di Bobbio, a cura di Carlo Cipolla, vol. I, Roma 1918, 147.

²⁶ Detaljnosti u Paoli, *Diplomatica*, cit., 194 i tamo navedena literatura.

²⁷ Monticolo, Giovanni, *Cronache veneziane antichissime*, Roma 1890, 91.

tj. s kraljem Liutprandom utvrdio vezu vrlo čvrsta mira. Pri tome Ivan Đakon uopće ne spominje Bizant bez kojega je sklapanje mira s Langobardima bilo posve nezamišljivo. Kao što je poznato, 840. godine Mleci su još uvijek bili pod bizantskim vrhovništvom pa je posve razumljivo da je isprava o uređenju međusobnih odnosa između Mletaka i italjskih gradova pod franačkom vlašću morala imati u protokolu spomenutog ne samo franačkog nego i bizantskog cara,²⁸ npr. ovako nekako: »12. godine carevanja gospodina Teofana, presvetoga cara i 26. godine Lotara uzvišenoga cara«. Sastavljač sačuvane isprave iz 840. ispustio je spomen na cara Teofana i umjesto njega, na osnovi podataka o vladanju cara Teofana do kojih u Mlecima nije bilo nimalo teško doći, izračunao ispravnu godinu naše ere. Takva preračunavanja nisu bila potrebna za ispravu Berengara I iz 888. jer je u to vrijeme mletačka samostalnost bila već svršena činjenica. Isto to vrijedi i za ispravu iz 880. koja je, uostalom, čini se, nastala kombinacijom podataka isprava iz 840. i 888. Ako je naša teza točna, onda treba pretpostaviti — a to nam se čini vrlo vjerojatnim — da su u Mlecima imali u X. stoljeću pouzdanije kataloge bizantskih careva nego franačkih pa je zato sastavljač sačuvane isprave izračunao 840. godinu na osnovi izbačenog podatka o caru Teofanu, a ne na osnovi Lotarevih godina vladanja.

Rimski način računanja dana u mjesecu ne bi trebao predstavljati posebnu poteškoću jer je u Italiji bio poznat kroz cijeli srednji vijek.

Nepostojanje indikcije — i to jedino u ispravi iz 840. — doista čudi, ali kako ne tvrdimo da je pred nama originalni tekst sporazuma iz 840. za naše je izlaganje taj nedostatak marginalne prirode.

7. Isprava iz 880. temelji se očito na dva predloška, tj. onome iz 840. i onome iz 888. Naime dok se isprave iz 840. i 888. završavaju s t. 35, dotle isprava iz 888. ima još i t. 36 koja se neposredno nadovezuje na t. 35, s njome čini jednu cjelinu i bez nje se ne može razumjeti. Ali, s druge strane, isprava iz 880. ubacuje na slobodan način u tekst točke 23 ono što je u ispravi iz 888. spomenuto u t. 36. Dakle, nesumnjivo je isprava iz 880. sačinjena na osnovi predloška iz 840. (dodavanje riječi »*proprietas*« u t. 28 i »*exceptis aliis*« u t. 16; brisanje mletačke obveze plaćanja 25 libara; svršetak teksta s t. 35) s kojim je povezana još i nemarnim ispuštanjem identičnog većeg odlomka u t. 12 — ali je isto tako nesumnjivo da se njezin tekst temelji i na upotrebi isprave iz 888. (dvostruko nadopunjavanje uvoda i upotreba sadržaja t. 36 te isprave za dopunu t. 23). Kako u ispravi iz 880. nema nijednoga samostalnog elementa (osim, dakako, datiranja po Karlu III) izvan onih upotrijebljenih iz isprava iz 840. i 888. treba zaključiti da je ona potpuno proizvoljni proizvod sastavljača iz X. stoljeća i da ona nema druge podloge u mletačkim arhivima.²⁹ Ukratko, naše su analize potvrdile već spomenuto Zeumerovo mišljenje.

²⁸ Usp. npr. Morea, Domenico, *Il Chartularium del Monastero di S. Benedetto di Conversano*, volume primo, Montecassino 1892, 4 isprava iz 889: (...) Terdiodecimo anno imperii domini Leoni itd.

²⁹ Smatramo da ne može biti slučaj da isprava iz 880. nije sačuvana čak ni u *Liber blancus* (XIV. stoljeće), nego da postoji njezin prijepis u *Codex Trevisanus* (oko 1500.).

Obratno, za sačuvanu ispravu iz 840. ne može se ustvrditi da je sastavljena isključivo na osnovi isprave iz 888. kombiniranjem, dodavanjem i ispuštanjem pojedinih riječi u promletačkom duhu. Ona se mora temeljiti na nekom starijem predlošku jer se zaustavlja s točkom 35 i jer jedino ona ima vrlo stari tip invokacije (*in nomine domini nostri Yesu Christi*), dok isprava iz 888. — a i sve ostale — već ima drukčiju invokaciju (*in nomine sancte et individue trinitatis*).³⁰

Taj stariji predložak nesumnjivo je originalni ugovor između Mlečana i carskih gradova.

8. Navedene izmjene osnovnih tekstova isprava nisu jedine. Ovdje se možemo zadržati samo na još jednoj točki, koja se u literaturi različito objašnjava.

Naime, t. 27 Lotareva ugovora određuje da
missi domini Lotharii imperatoris omni tempore parati sint iustitias facere ita ut unusquisque ex utraque parte suam pleniter recipiat iustitiam et ipsi missi ad partem domini nostri queque fuerit recipiat, tj. izaslanici gospodina cara Lotara moraju stalno biti spremni voditi sudski postupak tako da svatko s obje strane postigne punu zadovoljštinu, a ti izaslanici meka prime odgovarajuću naknadu od našeg gospodara.

Tako reći identična odredba stoji i u t. 27 ugovora iz 880. U ispravama iz 967. i 983. nema takve odredbe. Što ona znači i zašto je brisana u ugovorima iz X. stoljeća?

Po mišljenju Cessija³¹ riječ je o pravu žalbe na viši organ, tj. na sud carskih izaslanika, da bi se na taj način dala veća garancija strankama i spriječila samovolja lokalnih sudaca. Besta se nije složio sa Cessijevim tumačenjem. On je predložio³² da odredbu treba shvatiti kao sprovođenje načela *actor sequitur forum rei*. Bestu je smetala pretjerano izražena premoć careve strane u odnosu na Mlečane pa je pomišljao na to da je možda ipak

³⁰ U t. 17. ugovora iz 888. navedena je obveza Mlečana da plaćaju *ripaticum*, tj. taksu za pristajanje uz obalu, i to u visini od jedne četrdesetine vrijednosti prevožene robe. Carski gradovi izjavljuju »ni u kom slučaju ne smijemo uzimati za *ripaticum* više od četrdesetine«. (Et statuimus de ripatico, ut nequaquam plus debeamus tollere nisi omnem quadragesimam libram). Odredba je dakle stilizirana ne kao obveza Mlečana, nego kao obveza carskih gradova da neće od Mlečana tražiti taksu za pristajanje brodova koja bi prelazila jednu četrdesetinu.

Zašto taj dio t. 17 ne postoji u ugovorima iz 840. i 880? Zar nije Mlečanima bilo u interesu da se utvrdi maksimalno dozvoljena visina te takse? U ugovorima iz 840. i 880. stoji samo to da se *ripaticum* plaća »po starom pravnom običaju« (*secundum antiquam consuetudinem*). Prema ugovorima iz 967. i 938. stoji da *ripaticum* iznosi »po starom pravnom običaju jednu četrdesetinu«. Iz toga nam se razloga čini da je t. 17 ugovora iz 840. preuzeta iz originalnog teksta toga ugovora, a da su u ugovoru u 880. carski gradovi preuzeli obvezu da *ripaticum* ni u kom slučaju neće premašivati jednu četrdesetinu. Ali nismo u to potpuno sigurni.

³¹ Cessi, op. cit. u našoj bilješki 17, 6.

³² Besta, Enrico, La genesi del così detto patto venetico di Lotario I, Studi in memoria di Aldo Albertoni III, Paoda 1938, 601—602.

postojao neki reciprocitet i da pod *domini nostri* treba za mletačku stranu, u konkretnom slučaju građane *Civitatis nove*, razumjeti zapravo bizantski carevi. To je izazvalo vrlo energičnu i nepotrebno podrugljivu reakciju Cessija.³³

Ako se želimo približiti ispravnom rješenju problema, moramo krenuti od nesumnjive činjenice da analizirana odredba ne postoji više u ispravi iz 967. Dakle, nju je Oton I osjećao kao neugodno i nepotrebno favoriziranje Mlečana. I doista, prema t. 27 Lotareva ugovora carski su izaslanici dužni da stalno budu na raspolaganju (*omni tempore parati sint!*), a troškovi postupka, koji u takvim međunarodnopravnim sporovima nisu mali, padali su na teret cara. O nekom bilateralitetu na koji je Besta pomišljao, u odredbi nema ni traga. Ona je jasno stilizirana kao izjava carskih gradova. Iz odredbe nadalje, ne vidi se da bi sud carskih izaslanika vršio funkciju prizivnog suda, nego je očito riječ o sporovima koji su u nadležnosti druge strane, a ne Mlečana.

Uostalom, manipulacija u tekstu možda i nije bila osobito velika. Možda je samo dodano »*omni tempore*«. Naime, ne čini nam se nemogućim da je ne samo u ovoj točki, nego uopće u cijelom tekstu ugovor koncipiran kao dvije jednostrane izjave u kojima se svaka strana obvezuje drugoj na određeni postupak u vezi s određenim pravnim činjenicama, pri čemu je veći dio odredaba bio identičan, jer se mogao bez poteškoća primijeniti za jednu i za drugu stranu. Ako bi to tako bilo, onda bi bila prihvatljiva Bestina ideja o reciprocitetu, samo što bi i u ovoj točki i još nekima drugim postojao drukčiji tekst u obvezi Mlečana, a drukčiji u obvezi carskih gradova. Dalja razrada ove ideje daleko prelazi okvire ovoga rada.

9. Pokušajmo sada ukratko prikazati zaključke do kojih nas dovode prethodne analize.

a) Uglavnom isti, a posve neobičan uvod u tri analizirane isprave, koji se potpuno odvaja od uvodnog dijela carskih isprava i koji tek donekle podsjeća na privatne isprave dokazuje da su Mlečani u X. stoljeću pristupili preradi originalnog teksta ugovora iz 840. i 888. između Mletaka i carskih gradova, i to u želji da sugeriraju novim oblikom isprava da je u njima sudjelovao i franački vladar te da je i on prema tome obvezan na poštivanje tih ugovora.

b) Iz isprava iz 840. i 888. može se zaključiti da su u to vrijeme doista sklopljeni sporazumi između Mletaka i carskih gradova. Originalni ugovor iz 840. najvjerojatnije je sadržavao odredbu u obvezi plaćanja Mlečana paušalnog iznosa od 25 libara za mletačko korištenje šuma i pašnjaka druge strane. On je išao samo do 35. točke. Ugovor iz 888. dodao je t. 36, a u njemu je već vjerojatno bilo dvosmislena klauzula o tome da je područje od *Plave sicca* bilo mletačka »granica«.

³³ Cessi, Roberto, II »*Pactum Lothari*« del 840, Atti del Reale Istituto di scienze, lettere ed arti, tomo XCIX, Venezia 1940, 1135. Među ostalim on kaže: »io l'abbandono alle sue scorribande« i slično.

c) Prilikom sastavljanja novoga teksta ugovora u X. stoljeću sastavilo se prije svega novi uvod iz razloga navedenih pod a), izbacilo mletačku obvezu o plaćanju 25 libara, dodalo da je područje do *Plave sicca* mletačko »vlasništvo« i dodalo klauzulu »*exceptis aliis*« u prilog trgovcima. U t. 12 zabunom je pri pripremanju teksta ispao dosta veliki dio teksta.

d) Nešto kasnije pristupilo se i radu na izmjenama ugovora iz 888. Tom prilikom proširen je u promletačkom duhu uvodni dio na dva mjesta. Nije jasno zašto se prilikom prerađivanja zadržalo klauzulu o 25 libara i zašto nije dodano da je teritorij do *Plave sicca* »mletačko vlasništvo«.

e) Na osnovi prerađenog teksta isprava iz 840. i 888. sastavljena je isprava iz 880. Ona je uvod preuzela iz prerađene isprave iz 888. a inače se uglavnom držala novog teksta isprave iz 840.

Iz naprijed navedenoga slijedi da je rad na prerađivanju isprava bio vrlo intenzivan i da je na njemu vjerojatno radilo više »stručnjaka«. Nadalje, vrlo je vjerojatno da isprava iz 888. uopće nije upotrebljavana pri pregovorima pred sastav ugovora s Otonom I, već je umjesto nje trebala poslužiti novostvorena isprava iz 880. Dobiva se dojam da su se Mlečani bojali da protivna strana — car Oton I i carski gradovi — možda ipak ima u rukama ugovor iz 888. pa se nisu htjeli izvrgnuti opasnosti da se dokažu manipulacije. Opasnost je bila mnogo manja s prenapravljanjem isprave iz daleke 840. i još manja s ispravom iz 880. koju protivna strana nije mogla kontrolirati jer nije posjedovala ništa iz 880.

Marljivi prerađivački rad na tim ispravama nije bio usmjeren samo na pregovore s carem Otonom I, već je trebao poslužiti i za druge svrhe. To se vidi i po daljem radu na ispravi iz 888, ali u to ovdje ne možemo dalje ulaziti jer bi nas to predaleko odvelo.³⁴

Naš prijedlog rekonstrukcije tijeka manipulacije na analiziranim ispravama nužno je vrlo aproksimativan. Točnu istinu vjerojatno je nemoguće saznati. Razlog tome je i okolnost što najraniji prijepis isprava iz 840. i 888. potječe iz XIV. stoljeća, a one iz 880. čak iz početka XVI!

III

Prethodne analize bile su nužne za uspješnu analizu t. 7. S druge strane, analiza t. 7 bit će od koristi za bolje razumijevanje sadržaja isprava o kojima je riječ, a osobito one iz 840.

Vratimo se, dakle, točki 7.

Prije svega u tekstu t. 7 govori se o pomorskom pohodu protiv Slavena (*navale exercitum contra generationes Sclavorum*) a ne o obrani u slu-

³⁴ Isprava iz 888. pretrpjela je kasnije još jednu izmjenu. Naime, u uvodu je s mletačke strane dodan još i mletački patrijarhat. Isprava iz 888. sačuvana u *Liber blancus* i *Codex Trevisanus* sadrži i taj dodatak o kojem ovdje nećemo raspravljati jer bi nas to predaleko odvelo.

čaju da bi Slaveni napali.³⁵ Ali, tko obećaje pomoć? Po Fanti³⁶ i onima koji prihvaćaju njegove teze³⁷ pomoć obećavaju Mlečani, po Lentzu i nekim drugima³⁸ davaoci obećanja su carski gradovi. Smatramo da Lentz ima pravo. Naime, ako pretpostavimo da su Mlečani oni koji obećavaju pomoć, onda je doista čudno da je dovoljan nalog cara ili njegovih izaslanika, otposlani carskim gradovima (*vobis*), a ne i Mlečanima! Zato izdavači mijenjaju *vobis* u *nobis*, ali svi sačuvani tekstovi Lotareva (840) i Berengareva (888) ugovora imaju *vobis* — jedino ugovor Karla III ima *nobis*, ali je on, kao što smo vidjeli, sastavljen na osnovi kasnijih prenapravljenih ugovora iz 840. i 888. pa ne dolazi u obzir. Ali bez obzira na to da li ćemo prihvatiti tekst isprava iz 840. i 888. godine u sva četiri sačuvana prijepisa (*vobis*) ili nećemo, ostaje činjenica koja ne odgovara povijesnim okolnostima ni u jednome od ta dva vremena: nije nimalo vjerojatna takva ovisnost Mlečana od naloga franačkog vladara u doba kada je Franačka bila u očitoj i naglom slabljenju.

Druga pretpostavka, tj. da se u t. 7 obvezuju carski gradovi Mlečanima, čini se mnogo prihvatljivijom. Smisao je teksta ovaj: Čim (je) vama, Mlečanima, dojavljen nalog cara ili njegovih izaslanika, dužni smo vam mi, carski gradovi uz obalu Jadrana, priteći u pomoć protiv Slavena našim brodovima. Razumljivo je što car naređuje gradovima nad kojima ima vrhovništvo, a ne Mlečanima. Nalog se dojavljuje Mlečanima (*vobis*) zato da bi oni s tim nalogom u ruci lakše mogli zahtijevati pomoć od carskih gradova. A carski su gradovi sigurno imali dovoljnu količinu brodova da pomognu Mlečanima. Dovoljno je podsjetiti se da se najveći broj carskih gradova,

³⁵ Izvjesni oprez ipak je na mjestu pogotovu ako uzemo u obzir da sačuvani ugovor iz 888. daje u nekim točkama pouzdaniji i stariji tekst i da upravo t. 7 toga ugovora ima barem na jednom mjestu sigurno točniji tekst (*quandocumque* umjesto lošijega *quodcumque* prema sačuvanom ugovoru iz 840). Naime, u sačuvanom tekstu ugovora iz 888. stoji *inter vestrasque partes* (umjesto *inter utrasque partes* u ugovoru iz 840). Ako bismo prihvatili taj tekst kao točniji, onda *partes* ovdje ne bi značilo »ugovorne strane«, nego »područja«, slično kao što npr. u idućoj (8) ločki riječi »*contra vos vestrasque partes*« znači »protiv vas i vaših područja«. Ako bi to bilo tako, onda po tekstu t. 7 jedna strana daje drugoj obećanje da će joj pomoći »unutar vašeg područja« pa bi se u t. 7 ipak radilo o obrambenom savezu. S tim su u vezi još i neka druga pitanja, tj. da li je u tekstu došlo do još nekih grešaka i ispuštanja. Naime, čitava sintagma »*inter utrasque (vestrasque?) partes ad vestrum solatium*« čini se ili suvišnom (što je manje vjerojatno) ili ostatkom većeg fragmenta, koji je do nas došao okrnjen. Zbog velike nepouzdanosti takve interpretacije zadržali smo se na tumačenju koje smo dali u tekstu.

³⁶ Fanta, op. cit., 104.

³⁷ Npr. Krause, MGH, Cap., cit. str. 129; Cessi, op. cit., 150 prihvaća Fantino shvaćanje, ali mu daje bitno drukčiju interpretaciju. Oba smatraju da je riječ o mletačkoj obvezi, samo što Fanta tvrdi da je do nje došlo još za Karla Velikog, a Cessi je prebacuje u Lotarevo doba.

³⁸ Lentz, op. cit., 114. Tako i Romanin, op. cit., 175. Uostalom, već je Daniele Manin, Della veneta giurisprudenza, Venezia 1848, 35 zastupao isto shvaćanje.

koji sklapaju ugovor s Mlečanima nalazi uz more: istarski gradovi, Comacchio, Ravenna, Rimini, Pesaro, Fano, Senigallia, Ancona — da navedemo samo neke. Tomu treba dodati još jednu neobično važnu okolnost: Mlečani su sastavljajući sačuvane ugovore preuzeli iz originalnih tekstova sve ono što je bilo njima u prilog. A upravo je t. 7 brisana u ispravi Otona I kojem se takva obveza njegovih gradova nije mogla ni najmanje sviđati. Da se radilo o mletačkoj obvezi, Oton I bi je preuzeo u ispravi iz 967. i možda je čak i proširio. Ne vidi se pravi razlog, zašto bi Oton I koji je nastupao prema Mlecima s pozicija jačeg partnera, oslobodio Mlečane tako velike i značajne obveze prema carstvu.

Uz to, i samo mjesto t. 7 izaziva pozornost. Naime, prethodna i iduća točka čine cjelinu pa t. 7 kao da razbija vezu između t. 6 i 8. Te točke glase ovako:

(6). *Si autem aliquis scamera³⁹ vel ostis aut qualiscumque persona per fines nostros contra vos ad vestram lesionem vel ad vestra loca venire temptaverit et ad nostram pervenerit notitiam, mox sine aliqua tarditate vobis nunciabimus ita ut per nos nullam habeatis lesionem.*

(8). *Spondimus etiam ut nullus inimicorum qui contra vos vestrasque partes sunt vel fuerint, nos qui modo vel qui post nos erunt, adiutorium ad vestram lesionem faciendam prebere debeamus sub quolibet ingenium infra hoc spatium pacti,⁴⁰ tj. (6) ako bi neki razbojnik ili neprijatelj ili bilo koja osoba pokušala preko naših međa (krenuti) protiv vas na vašu štetu ili doći do vaših mjesta, i to dođe do našeg znanja, odmah ćemo vam (to) javiti bez ikakva otezanja tako da nemate nikakve štete zbog nas; (8) obvezujemo se nadalje da ne pružimo ni na koji način pomoć na vašu štetu ni mi, koji sada živimo ni oni koji poslije nas budu, nijednom neprijatelju vas i vaših krajeva koji postoji ili će postojati (i to) unutar roka ovoga ugovora.*

Tekst smo dali po ugovoru iz 888. Druga dva ugovora imaju tako reći identičan tekst s nekim beznačajnim varijantama.

Čini nam se nedvojbenim da t. 6 i 8 čine jednu cjelinu.⁴¹ U obje se točke govori o bilo kojem neidentificiranom neprijatelju, i to u t. 6 »o bilo kojem razbojniku, neprijatelju i o bilo kojoj osobi«, a u t. 8 o »neprijatelju«. T. 6 tiče se opasnosti koja bi mogla doći s područja druge ugovorne strane i s tim u vezi na puku dobrosusjedsku obavezu dojavljivanja te opasnosti. U t. 8 riječ je o aktivnoj vojnoj pomoći za slučaj ako bi neki neprijatelj navalio na područje druge ugovorne strane. Naprotiv, u t. 7 riječ je ne o obrambenoj, nego o napadačkoj suradnji protiv konkretnog protivnika, Slavena.

³⁹ Razbojnik. Nije vjerojatno da *scamera*, *scamara* znači ovdje uhođu, kako se to tumači u MGH, Cap., cit. 131—132. Kakvog bi smisla imalo dojavljivati pokušaj približavanja uhođe?

⁴⁰ Tj. unutar 5 godina na koliko je ugovor sklopljen.

⁴¹ Drukōije, ali neuvjerljivo, Cessi, op. cit., 151.

T. 7 je, dakle, umetak koji je kasnije ubačen u neki ranije postojeći tekst. Ona ima svoj smisao samo za razdoblje u kojem je napad na Slavene na istočnoj obali u interesu i Franaka i Bizanta, kao i Mletaka i carskih gradova. Smatramo da ne bi smjelo biti sumnje da je riječ o vremenu nakon 827. godine. Naime, iz pouzdanih je vrela poznato da je bugarska ofenziva 827. godine uništila franačku vlast u Panoniji, tj. u Panonskoj Hrvatskoj. Bugari su tamo postavili svoje, bugarske vladare (Bulgaricos rectores).⁴² Franačka vlast ograničila se od toga vremena samo na četiri grofovije, tj. Furlaniju, Istru, Karantaniju i (prekodravsku) Panoniju.⁴³ Dalmatinski su se gradovi u to doba uspjeli potpuno osloboditi bizantske vlasti. O tome nas izvještava Konstantin Porfirogenet na svoj uobičajeno nejasan i tendenciozan način.⁴⁴ A što je s Dalmatinskom Hrvatskom? O njoj nema u franačkim vrelima nikakvih vijesti poslije 823. godine. Dok se o Italiji i Lotaru koncem dvadesetih i tijekom tridesetih godina IX. stoljeća mnogo zna iz suvremenih pouzdanih franačkih anala, a djelomično i iz isprava,⁴⁵ dotle u njima nećemo naći nijedne riječi iz koje bi se mogla naslutiti neka izravna ili neizravna vlast italskog kralja nad Dalmatinskom Hrvatskom. Svakako da ta šutnja nešto znači. Čini se da ne bi trebalo biti sumnje u to da je upravo 827. godina bila sudbonosna i za Dalmatinsku Hrvatsku. Njezin je centar bio prije te godine u širem području istočno od Velebita. Vladar Dalmatinske Hrvatske Borna naziva se 818. godine *dux Guduscantium*,⁴⁶ vojvoda Gačana (stanovnika Gacke u Lici), za iduću godinu navodi se da se Borna, *dux Dalmatiae*, suprotstavio Ljudevitu kod rijeke Kupe i da su ga tom prilikom napustili Gačani, ali da ih je on ponovno pokorio.⁴⁷ U 821. godini umire Borna, *dux Dalmatiae atque Liburniae* pa vladarem postaje njegov nećak Vladislav.⁴⁸ O istoj vladarskoj obitelji govori se i 823. godine, kada je panonski knez Ljudevit otišao od Srba i došao u Dalmaciju »*ad Liudemuhstum avunculum Bornae ducis*«.⁴⁹

Nakon toga nema više vijesti o vladarima iz te obitelji. Prvi idući vladar o kojem nešto znamo je Mislav. S njime je dužd Petar Tradonik sklopio ugovor o miru 839. godine,⁵⁰ a spominje ga kao svoga prethodnika i Trpimir u svojoj poznatoj darovnici.⁵¹ Obje vijesti povezuju Mislava s područjem oko Splita.

⁴² Einhardi Annales ad a.827. Vidi Rački, Franjo, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia (dalje Doc.), Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. VII, Zagreb 1877, 333.

⁴³ Ibid., 333.

⁴⁴ Ibid., 338.

⁴⁵ Vidi popis tih isprava u Mühlbacher, op. cit., str. 536—534. Za razdoblje od 828. do 839. postoji čak 14 originalnih i veći broj isprava u prijepisu koje ne pobuđuju sumnje u svoju autentičnost.

⁴⁶ Doc., 320.

⁴⁷ Ibid., 322.

⁴⁸ Ibid., 325.

⁴⁹ Ibid., 328.

⁵⁰ Ibid., 335.

⁵¹ Ibid., 3—6.

Dakle do nestanka ranije dinastije i do premještanja težišta Dalmatinske Hrvatske od sjevera prema jugu došlo je između 823. i 839 pa mislimo da nećemo pogriješiti ako razloge toj dubokoj promjeni vidimo u nestanku franačke prisutnosti na istočnoj jadranskoj obali nakon 827. i pojavi moćne bugarske države. Centar se Dalmatinske Hrvatske upravo zbog toga preselio podalje od jednih i drugih neugodnih velesila, i to u blizinu Splita, jednoga od najvažnijih gradova Bizantske Dalmacije gdje je u to vrijeme također nestalo bizantske vlasti.

Dakako, premda je franačke i bizantske vlasti nestalo na istočnoj jadranskoj obali jugoistočno od Istre, to još ne znači da su Franci i Bizant izgubili interes prema tim krajevima koji su im bili važni iz mnogo razloga. Jasno je, nadalje, da je bar privremeno među njima morao postojati dogovor o nekoj vrsti podjele interesnih sfera, i to vjerojatno na osnovama ugovora iz 812. godine: u interesnu sferu Bizanta ulazi »njegova« Dalmacija od Krka i Cresa na jug, a u interesnu sferu Franaka Dalmatinska Hrvatska. Prema tome ne slažemo se s tezom, koja vlada u našoj historiografiji da je Dalmatinska Hrvatska u to doba bila pod vlašću franačkog vladara u Italiji, doduše slabijom nego prije 827/828.⁵² Italski kralj nije imao prema Dalmatinskoj Hrvatskoj u to doba ništa drugo nego samo pretenzije.

Sporazumi između Bizanta i Franaka odnosno na osnovi tih sporazuma lokalni ugovori između Mletaka i talijanskih gradova duž obale Jadrana pod franačkom vlašću nesumnjivo su uzimali u obzir naprijed navedene okolnosti. Ako prihvatimo kao točan datum sačuvanog ugovora u vrijeme Lotara, tj. 840. godinu, i ako se prisjetimo da su se ugovori između Mletaka i franačkih gradova obnavljali svake pete godine, onda bi za razdoblje poslije 827. godine dolazile u obzir 830. i 835. Čini nam se da nema razloga koji bi govorio protiv tvrdnje da je upravo 830. godine došlo do ubacivanja t. 7 koja je predviđala akcije protiv Slavena na istočnoj obali. O jednoj od tih akcija čak smo i obaviješteni, doduše na neizravan način. Za vrijeme »oko 830.«⁵³ javlja Ivan Đakon da je predstavnik Neretljanskih Slavena došao u Mletke i tamo se pokrstio »ali to nije bilo trajno«. Sigurno je da je tom očito nedobrovoljnom krštenju prethodila, ako ništa drugo, diplomatska aktivnost Mlečana, razumljivo u ime Bizanta, uz u takvim slučajevima uobičajeni izravni i neizravni pritisak. To krštenje je svakako indicij da se Bizant i Mleci drže svoje interesne sfere i nastoje u njoj učvrstiti.

Isti pisac javlja za vrijeme »oko 834—835.«⁵⁴ da su Neretljani uhvatili neke mletačke trgovce i »gotovo sve poubijali«. Ako tu vijest povežemo s predmnijevanim ugovorom iz 835. godine, onda ona postaje razumljivijom premda na žalost nedostaju pojedinosti o tome događaju. Svakako je *a priori* očito da je svako obnavljanje petogodišnjeg ugovora moralo biti popraćeno uznemirenošću na drugoj obali Jadrana. Zato bi godina 835. odgovarala i vremenu produžavanja ugovora i neretljanskoj akciji.

⁵² Vidi npr. Šišić, op. cit., 324.

⁵³ Doc., 334.

⁵⁴ Op. cit., 335.

Već spomenuta vijest Ivana Đakona koja se odnosi na 839. godinu⁵⁵ ima međutim bitno drukčiji sadržaj. Dužd Petar Tradonik »krenuo je s ratnim brodovima da svlada Sklaviniju« (*Sclaveniam bellicosis navibus expugnaturam adivit*). Dakle, za razliku od 830. i 835. nije više riječ samo o Neretljanima, nego neprijateljskim akcijama protiv svih Slavena na istočnoj obali Jadrana, jer Ivan Đakon spominje kao posljedicu navale na Slavene najprije mir sklopljen s Mislavom, vladarem (*princeps*) Dalmatinske Hrvatske, a tek nakon toga sporazum (*fedus*) s neretljanskim glavarem (*iudex*) Družjakom.

To zadiranje Mlečana (i Bizanta) u interesnu sferu Franaka Lotar nije mogao mirno prihvatiti i zato je prilikom sklapanja novoga ugovora 22. veljače 840. moralo o tome doći do živih diskusija. Čini se da se trag tim diskusijama može vidjeti u sačuvanim ugovorima. Naime, nakon riječi *contra generationes Sclavorum* (u sačuvanom ugovoru iz 880.) odnosno *contra gentes Sclavorum* (u sačuvanom ugovoru iz 888.) dodano je u ugovoru iz 840. *inimicos scilicet vestros*, a u ugovoru iz 888. *inimicos scilicet nostros vestrosque*.

Smatramo da je riječ o dodatnom tekstu koji se nije nalazio u ranijem, osnovnom tekstu ugovora, tj. onom koji je po nama sastavljen 830. godine. To se vidi po riječi *scilicet*, koja upućuje na pretpostavku o dodatku prvobitnom tekstu. Međutim, sačuvani tekst ugovora iz 888. ograničava smisao t. 7 u daleko većoj mjeri od onoga iz 840. Naime, po tekstu iz 888. odredba t. 7 ima primjenu samo protiv onih Slavena, koji su »naši i vaši neprijatelji«. Time se očito želi isključiti mogućnost da do zajedničkih akcija dođe protiv onih Slavena, koji nisu neprijatelji italskih gradova pod Francima. Naprotiv, klauzula iz sačuvanog teksta ugovora iz 840. obavezuje italske gradove pod Francima da pruže pomoć i protiv Slavena, koji nisu njihovi neprijatelji, dakle, da krenu u zajedničku akciju protiv svih onih Slavena koji na bilo koji način smetaju Mlečanima. Kako je za Berengara I franačka vlast u Italiji bila još slabija nego za Lotara I, nije nimalo vjerojatno da bi se 888. sastavio ugovor koji bi bio za franačku stranu povoljniji od onoga iz 840. Sve dakle ukazuje na to da je i u 840. godini stajao tekst »*inimicos scilicet nostros vestrosque*«.

Prema tome, već prema ugovoru iz 840. godine došlo je do bitnoga ograničenja ranijeg ugovora. Prema novom tekstu čak ako i postoji carski nalog italskim gradovima pod franačkom vlašću, oni će ga morati poslušati samo ako je riječ o onim Slavenima koji su ujedno i neprijateljski italski gradovi. Dakako, umetak je vrlo nespretno sastavljen, ali on odražava odnose do kojih je došlo nakon duždeve intervencije u 839. godini protiv Dalmatinske Hrvatske.

Iz drugih se okolnosti može zaključiti da je borba oko interesnih sfera na Jadranu, započeta s duždedom intervencijom iz 839. završila prihvaćanjem onoga stanja koje je bilo zacrtano još 812. godine. Naime, prema na-

⁵⁵ Loc. cit.

šim analizama sprovedenim na drugom mjestu,⁵⁶ proizlazi da je Bizant uspio, bar privremeno, na području »svoje« Dalmacije organizirati Dalmatinsku temu oko 843, a da je nasljednik Mislava, Trpimir, napao na tu temu 846—848. Ako je Trpimir osjećao bizantsku vojsku u Dalmaciji (tema = vojska) kao opasnost za svoju državu, onda se iz toga vidi da je duždev uspjeH 839. godine protiv Dalmatinske Hrvatske bio posve kratka vijeka te da je odmah uspostavljen *status quo* u odnosu na interesne sfere. Daka-ko da jaki Trpimir nije ni pomišljao na to da prizna franačko vrhovništvo nad sobom. Jedino na što ga je privremena blizina bizantske vojske potak-
la bilo je da svoje isprave, ako je suditi po tzv. Trpimirovoj darovnici, da-
tira po neopasnom udaljenom Lotaru, čime se zapravo na neizravan način
daje na znanje da on ni ne pomišlja na priznavanje bizantske vlasti. Baš
naprotiv. Čini se da je njegova intervencija bila toliko uspješna da se bi-
zantska vojska (= tema) u Bizantskoj Dalmaciji pojavila tek koji decenij
kasnije. Ali, to više nije tema ovoga rada.

Riassunto

L'ACCORDO TRA I VENEZIANI E LE CITTA ITALICHE CONTRA GENERATIONES SCLAVORUM (840)

Lujo Margetić

Dopo una breve presentazione delle opinioni di Šišić e N. Klaić concernenti il capitolo 7 degli accordi tra i Veneziani e le città italiane stipulati nell' 840, 880 e 888, l'autore analizza i più importanti capitoli di questi accordi e dimostra che essi non sono pervenuti fino a noi nella loro forma originale, bensì che erano stati ripetutamente rimaneggiati già nel corso del secolo X con lo scopo di aiutare la posizione veneziana nelle difficili trattative con il potente imperatore Ottone I per la stesura del privilegio del 967. L'autore tra l'altro sottolinea che nei conservati documenti dell' 840 e dell' 880 nel capitolo 12 manca l'identico brano, relativamente ampio, e che ciò significa che ambedue i documenti sono provenuti dallo stesso archetipo. Inoltre in ambedue i documenti si trovano alcune formulazioni troppo favorevoli ai Veneziani che non potevano trovarsi nell'origi-
nale, come p. es. nel cap. 28, dove i Veneziani si appropriano del territorio tra

⁵⁶ Margetić, Lujo, Marginalije uz rad V. Koščaka »Pripadnost istočne obale (...)«, Historijski zbornik XXXVI, 1983, 264. i dalje. Usput napominjemo da smo u tom radu (vidi i naš rad u Zborniku Pravnog fakulteta u Splitu XVII, 1979, 69 i dalje) prihvatili bez vlastitih analiza vladajuće mišljenje da tzv. Trpimirovu darovnicu treba datirati s 852. godinom. Međutim, nakon analize koju ćemo objaviti na drugom mjestu, došli smo do uvjerenja da to datiranje treba korigirati. U navedenom radu ima i nekoliko pisarskih grešaka koje su nam prilikom kontrole špalta promakle. Jedna od tih je i godina od koje Lotar nosi carski naslov (op. cit., 267). Ali, te pisarske greške ne smetaju razumijevanju teksta jer su lako uočljive.

i fiumi Piave e Piave secco mediante l'aggiunta al testo che si tratta della loro »proprietà«. L'autore prova anche che la menzione del 26esimo anno del governo di Lotario è entrata nel documento dell' 840 a causa dell'ignoranza che regnava anche nella stessa cancelleria imperiale. L'autore avverte poi che nell' 840 Venezia faceva parte dell'Impero bizantino, ma che la menzione di questa circostanza fu soppressa dai rifacitori del secolo X.

L'autore sostiene che il capitolo 7 degli accordi conteneva l'obbligo delle città italiane costiere di aiutare Venezia nelle sue operazioni navali contro gli Slavi della costa occidentale adriatica, persa sia per Bisanzio (e Venezia) sia per i Franchi dopo l' 827. Però, anche dopo questo anno i Franchi consideravano la Croazia costiera (la c. d. Dalmatinska Hrvatska) appartenente alla loro sfera d'interesse. Perciò, quando il doge Pietro Trandonico attaccò nell' 839 la Croazia costiera, il capitolo 7 subì una modifica nel senso che le città italiane avrebbero dovuto porgere aiuto a Venezia solo contro quelli Slavi che erano nemici comuni, escludendo così la Croazia costiera che i Franchi non consideravano uno stato nemico.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.